

կենսագրութիւնը զոր Հ. Ղեւոնդ Յովնանեան 1852ին լոյս ընծայած է Վիեննայի մէջ Ռուսականայ կեանքի և առհասարակ Պուրէշը քաղաքին մէջ մեծ դեր կատարող անձի մը, Միլոզայեան Մանուկ պէյի մասին:

Միլոզայեան փառքերէն մէկը, Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, որ իր քերթողի զգայուն սրտին կը միացնէր նաեւ ծովածաւալ հմտութիւն մը, իր բազմաթիւ պատմական և տեղագրական երկերուն կարգին լոյս ընծայեց 1896ին Վենետիկի մէջ «Կամե-նից» Տարեգիրք հայոց Լեհաստանի և Ռուս մենիոյ»: Այս օրագրութիւնները՝ որոնք զրի առնուած են 1430-1652 տարիներու ընթացքին կամենիցի հայ քրոնիկագիրներուն կողմէ, մեծ լոյս կը սփռեն նաեւ ռուսներ երկիրներու ժամանակակից դէպքերուն վրայ, և մեր կողմէ վերջերս մատչելի դարձուեցան ռուսէն հասարակութեան¹:

Վիեննայի Միլոզայեան հանգուցեալ արքահայրը, Հ. Գրիգոր Գովրիկ, բնիկ Կեռլացի, Արտէալի հայութեան անցեալին մասին լոյս ընծայեց Վիեննայի մէջ 4 հատորներ, առաջինը 1896ին Կեռլայի մասին, — «Դրանսիոյն հայոց Մետրապոլիսը», — իսկ միւս երեքը «Հայք յԵդիսաքեքոսոյիս Դրանսիոյն հայոց» (1893, 1899, 1904), չորս խղճամիտ աշխատանքներ ուր չեն պակսիր նօթեր նաեւ ռուսէն կեանքը շահագրգռող նիւթերու շուրջ:

1. Marturii armenesti despre Romani. Cronica din Camenita, cu o prefata de H. Dj. Siru-ni. Academia Romana Memoriule sectiuni istorice. 1931.

Յիշենք այս շարքին մէջ Ռուսմանիոյ հանգուցեալ բանաստեղծ Թագուհին Քարմէն Սիլվայի քերթուածներուն թարգմանութիւնը, լոյս տեսած 1897ին Վենետիկի մէջ, շքեղ տպագրութեամբ մը, և կատարուած միաբանութեան ամէնէն բեղմնաւոր անդամներէն մէկուն՝ Հ. Արսէն Ղազկեանի կողմէ, («Հատուկ քերթուածք» Քարմէն Սիլվայի, Վենետիկ, 1897, էջ իա + 318):

Ասոնցմէ զատ երկու Միլոզայեանց գիտական օւկանները, «Բագմալիկ»ը 1843էն և «Հանդէս Ամսօրեայ»ն 1887էն ի վեր, իրենց հաւաքածոներուն մէջ բազմաթիւ նիւթեր ունին՝ որոնք կը լուսարանեն հայ անցեալը ռուսէն երկիրներու մէջ:

Չաւելցնենք ճիշտ այստեղ որ Ռուսմանիոյ հայ գաղութը երբեք ողողուած է եղբի Միլոզայեանց հրատարակութիւններով: Մոլոտովան ու Թրանսիլվանիան շտեմարան մըն են դեռ մինչեւ այսօր Վենետիկեան տպագրութեանց: Երբ 1927ին հիմը կը դնէինք ռուսմանահայ Կեդր. Մատենադարանին՝ մեր անդրանիկ ատաղձը կազմեցին այդ հրատարակութիւնները, որոնք կը քննադատին շատ մը տասնեակ տարիներէ ի վեր եկեղեցիներու վերնատունը, փոշիներու տակ...:

Ը:

Ահա թէ ինչո՞ւ Ռուսմանահայութիւնը եւս սրտանց կ'ողջունէ կրթական բեղմնաւոր յարկի մը այս դարադարձը, ու յանձին անոր լոյսի այն մեծ օճախը՝ որ եղաւ ու կը շարունակէ ըլլալ Միլոզայեան Տունը:

ԿԱՐՊԱԹԵԱՆ ԴԵՏ

ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱՆ ՄԸ

ՍՈՒՐԱՏ - ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԵՐՈՒ ԴԱՐԱԴԱՐՁԸ

1836 - 1936

—

Ազգերու պատմութեան մէջ, գոյութեան ամենէն ճակատագրական մէկ պահուն, դաւերը կը ծնին գերմարդեր, հանճարներ...

Նափուէտն Պոնափարդ, Մեծն Աղեքսանդր, Յուլիոս Կեսար, Շէքսպիրներ, Կէօթէներ, Տանդէներ իրենց պատկանած ազգերուն, իրենց ապրած դարերուն ճակատագիրն յեղաշրջելէն զատ՝ անոնց նկատագրին ոյժը և գերմարդկային երկունքն ու դերն է որ կը խորհրդանշեն իսպառու զայ իրականութեան մէջ, երբ Լուկուլլոսներու, Յագկերտներու, Բուդաներու դէմ՝ կուրծք տուող մերթ յաղթանակի սուր շարժող պողպատակուն Տիգրանները, Վարդանները, Ռուբէնները կ'անհետին աշխարհի խալիւլ բնմէն, երբ կ'անհետին անոնց կ'ըլլան թափառական սերունդներն անոնց կ'ըլլան թափառական գաղթելով փոքր Ասիայէն՝ Միջագետք, Լեհաստան, Հնդկաստան և այլուր, ամէն ուրեք ենթակայ անուր շարժարանքի, տառապանքի, հալածանքի, հայ ցեղը վսեմ իր հինգ դարերու լուսնէն, համբերանքէն և խոկումէն վերջ կը ծնի, կը զոհաբերէ՝ գերմարդ մը, կը ստեղծագործէ՝ աստուած մը՝ Միլոզայեան... հայ Միլոզային հաւատքը, հայ կամքը, հայ Նարեկացիին հաւատքը, հայ վերածնունդի խիղճն ու ոգին փոխանցելու, կտակելու և ներշնչելու համար բոլոր դարերու բոլոր հայերուն:

Եթէ Ան՝ կը հիմնէ փարոսն իր ցեղին, աշխարհի մայր քաղաքակրթութեան, գիտութեան և գեղարուեստի փառապանծ ուստանին մօտ, այն յատկանշական գիտակցութեամբ՝ որ իրմէ վերջ, դարերու բարբարոս հոլովումին հանդէպ, լոյսի, բարբարոս հոլովումին հանդէպ, լոյսի,

ԲԱՋՄԱՎԷՊ 09-008 - ԴԵՏ. 1936

մտքի և փառքի «Արծիւներն Հոլովմէական» կարող են հսկել իր օճախին, տալով անոր շունչն հզօր հին դարերու Օրէնքին, հին դարերու իրաւունքին, հին դարերու Արդարութեան:

Եթէ Ալիշաններու, Չամչեաններու, Բագրատունիներու փառանքն ակամայ կը հանդիսանայ յաղթական հանգրուանը ցեղին յառաջադիմութեան, մշակոյթին, հանճարին, — դարերը գիտնան թո՛ղ — որ անոնց բոլորին աղբիւրը կը խտանայ կը բիւրեղանայ մեծ Ռահվիրայի մը կամքի ոյժին մէջ, նպատակին ու մտքին:

Եթէ՝ Պայրեններ, Ժողաններ, Նանսէներ և Ֆրանց Վէրֆէլներն հին, նոր և ապագայ դարերուն տառապել են, տառապեցան ու պիտի տառապին հայու դժբախտ ճակատագրով. անոնք բոլոր՝ ի տես անմահ Սերաստացիի գործին, բոլոր ցեղերուն մարգարէի հաւատքով պիտի ըսեն, պիտի գոչեն, քարոզեն.

— «Հայը՝ ունի քանի՜ Միլոզայ, ունեցած է իր Փիղիասը և կ'ունենայ իր Տուչէն...»:

Անոնք որ հին են, անոնք՝ հզօր են... հզօր՝ մտքով, հզօր՝ կամքով, հզօր՝ բոլորեցողով. զի ցեղերուն կեանքը նման է հրաբուխներու. անոնք մարած են, անոնք մեռած չեն: Եթէ՝ Հոռոմ ունի որպէս խորհրդանիշ իր յաւերժութեան հին Վեսուլը, հայն ալ ունի՝ իր Արագածը...

*
*
*

Անհատներ կան նուիրական որոնք յանուն իրենց ջամբած գաղափարին դարի

յաւէտ անմոռաց, դրոշմուած կը մնան բոլոր անխօս շրթներու, բոլոր շէնշող մտքերու, բոլոր անկեղծ սրտերու մէջ, յարգանքի և երախտագիտութեան ամենէն խոնարհ բնազդին համար՝ զոր երախտապարտ սերունդները ցեղին, ամէն ատեն, ամէն տեղ և խապառ գիտեն յաւերժացնել յիշատակն անոնց «բարերար» մակդիրով:

Եթէ Մուրատ և Ռափայէլ ակամայ կը հանդիսանան անձնուէր ջահակիրներն ու իրապաշտ իրագործողներն հայ. Մխիթարեան վերածնունդին, դարձնելու համար նոր ճակատագիրը ցեղին, սատարելով անոր աղքատ ու որբ զաւակներու դաստիարակութեան, եթէ՝ Անոնց հաւատքին լոյսը կաթիլ կաթիլ, պուտ առ պուտ հարիւր տարի անսպառ, դար մ'է այսօր ծորելով Մկրտիչ Պէշիկթաշլեաններու, Թովմաս Թէրզեաններու, Արփիար Արփիարեաններու, Դանիէլ Վարուժաններու, Բագրատունիներու, Փափագեաններու, Էտկար Շահիններու հոգւոյն մէջ կը փոխանցուի և պիտի ալ փոխանցուի այսօր, վաղը, մինչեւ վերջ ցեղին բոլոր խաւերուն, փաստօրէն և վրձնականօրէն կը խորհրդանշէ պատմական արշալոյսը ցեղին լուսաւորութեան, անոր վաղուան յաղթութեան ու փառքին:

Թող այսօր անզուգական անունները Մուրատի և Ռափայէլի, այլեւս նուիրականացած այս կրթական յարկի առաջին հարիւրամեակի առթիւ, անջինջ տառերով թող քանդակուին աշխարհի պատմութեան մէջ «Հայ միտքը» պանծացնող կրանիթ կոթողին վրայ, որպէս կենդանի ապացոյց հայ հոգիի զօրութեան, հայ շունչին յաւերժութեան:

Եւ որքան ատեն կանգուն մնան ներկայ և ապագայ դարերուն մեզ զլացուած հայրենիքին մէջ, հայրենիքէն դուրս, աշխարհի չորս ծագերուն հայեցի կրթութեան տա-

ճարներ, շնորհիւ գերագոյն գոհողութեան, պարտքի խղճամիտ գիտակցութեանն ու ճշմարիտ հայրենասիրութեանը Սամուէլ Մուրատներու, Եղուարդ Ռափայէլներու, Արամեաններու, Սանասարեաններու, Պէրպէրեաններու և բազում այլոց, հայր՝ կարող է իրականացնել իր ազգային մեծ իտէալը, իր ժառանգական անձեռնմխելի իրաւունքն ապրելու որպէս ստեղծագործ ժողովուրդ և հուսկ, կատարելագործել իր քաղաքակրթական վսեմ դերը՝ ցեղերու պատմութեան մէջ, գեղարուեստին մէջ, գրականութեան մէջ:

*
* *

Դար մը լոյսի, դար մը փառքի, դար մը ուսման խորհուրդն է որ պահիկ մը գէթ ի մի կը համախմբէ ալեհեր ու գարուն հասակները ցեղին, աշխարհի չորս հովերէն հըպարտ ճակտով, ծիծաղ սրտով, խոնարհ հոգւով ճշգրիտ հաշուետուութիւն տալու իր կոչումին, իր նուիրական նշանաբանին կրօնասիրութեան, Հայրենասիրութեան, Ուսումնասիրութեան:

Դար մը լոյսի, դար մը փառքի, դար մը ուսման խոր ըմբռնումն է որ այսօր ցեղին ափ մը զաւակներուն կ'ընծայէ պատեհութիւնը գոհար իր անցեալովն արիանալ և այլեւս ամէն գնով զոհաբերուիլ յանուն ցեղին վերելքին...

Ապրէ՛ ստեղծագործ հայ հանճար —
դուն ես.

ապրէ՛ Ալիշանեան հայ հոգի — դուն
կը մնաս

ապրէ՛ և հիասքանչ Հայ բարբառ —
դուն կ'ըլլաս՝

«Եղիցի»՝ն Մխիթարին, Մուրատին,
Ռափայէլին...

Ֆերսո

Նախկին սան Մ.—Ռափ. Վրժրնի

Մարտիլիա 1-7-1936

ՄՈՒՐԱՏ - ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ

(Ի ՅՈՒՇ ԻՒՐ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԱՐԱԴԱՐՁԻՆ)

1836-1936

ՀԱՅ լեզուի, Գրի և մտքի սրբանուէր տաճար, ողջոյն քեզ:

Հայ մշակոյթի, գեղարուեստի և դաստիարակութեան յաւերժական յուշարձան, փառք քեզ:

Հայ ազգային ոգիի, հայրենասիրութեան և հայագիտութեան մշտավառ կրակարան, պատիւ քեզ:

Դու անշէջ լոյս և անմար յոյս, դու հուր և կրակ, դու ընդունարան և հաւաքարան Հայ ցեղի ազնուագոյն զգացումներուն, պաշտամունք քեզ:

Քո սրբազան կամարներուն տակ Հայ սրտերը լուսաւորուեցան Հայոց աշխարհի կարմիր Արեւի կենսատու շողերով, քո յարկին տակ Հայ սրտերը սորվեցան ու գիտցան սիրել կապոյտ Երկինքը և ծովակներն ու լեռները Հայաստանի և Նարեչի քերքն ու բարիքը Հայոց Մեծաց աշխարհի:

Քո նուիրական յարկին մէջ կը թեւածեն ոգիները Հայ մտքի և գրականութեան նոր Լուսաւորչին՝ Լուսանորդն Մխիթար Աբրահօր, պատմագիր Հ. Միքայէլ Չամչեանի, հայկարան Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեանի, աշխարհագիր Հ. Ղուկաս Խնճիճեանի, դիւցազներգու Հ. Արսէն Բագրատունիի, թարգմանիչ Հ. Եղուարդ Հիւրմիւզի, Հայաստանի ուղեգիր Հ. Ներսէս Սարգիսեանի, Հայոց աշխարհի հայրենախօս բանաստեղծ, աշխարհագիր, պատմագիր և քան զամենն սիրելի «Պլպուլն Աւարայրի» Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի, Հայ լեզուի պահակ և արթուն դէտ Հ. Արսէն Ղազի-

կեանի և դեռ շատ շատերուն, որոնք իբր աշակերտ և դաստիարակ՝ տարիներ շարունակ իրենց միտքն ու սիրտը նուիրեցին Հայ մատաղ սերունդը ազգային ոգիով դաստիարակելու նուիրական գործին:

Քո կամարներուն տակ ծուարած են հոգիները անոյշ, քնքուշ բանաստեղծ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի, բազմավաստակ Արփիար Արփիարեանի և մեծատաղանդ բանաստեղծ նահատակ Դանիէլ Վարուժանի:

Դու Հայ դպրոցի նահապետ և փառապսակ, դու Հայ մտքի, լեզուի և մշակոյթի բարեբեր այգի, քո դարադարձին ինչ տամ նուէր, որ ըլլայ սիրելի, հարազատ և յիշատակալից. ահա իմ նուէրները.

Ջերմ ու կարօտագին համբոյր մը՝ Հայոց Աշխարհի լեռնապատ Արարատ-Մասիս լանջերէն:

Փունջ մը գոյն գոյն և անուշաբոյր ծաղիկ Արագածի հովիտներէն և պաշտամունք՝ Օջականի ամենասուրբ գերեզմանին մէջ անմահօրէն մահացեալ Ս. Մեսրոպի խնկարոյր դամբարանէն:

Ափ մը թաց աւազ Մայր Արաքսի ափերէն:

Քանդակազարդ խաչարձան մը Հին Ջուղայի աւերակներէն:

Բուռ մը հող Բագրատունեաց մայրաքաղաք՝ Երեւանի շէն իսկ այժմ աւեր Անիի պալատներէն, պարիսպներէն ու տաճարներէն:

Լուսաւորչի լոյս հաւատքի մշտավառ կանթեղէն շող մը՝ Էջմիածնի Մայր տաճարէն: